

ÉGTÁJ

Dr. HORVÁTH MÁTYÁS

A TÖBBNYELVŰ KÖRNYEZET HATÁSA A NYELVI KÉPZETTSÉG ALAKULÁSÁRA

AZ ÉSZLELESEN ALAPULÓ NÉZETEK. Soknemzetiségű környezetben elkerülhetetlen és természetszerű, hogy a különböző nyelvek kölcsönhatásban vannak egymással. Hogy az együtt élő népek nyelve közül melyik lesz nagyobb hatással a másikra, azt mindig az adott történelmi szituáció, a gazdasági és művelődési viszonyok határozzák meg. A magyar nyelvtörténet egész fejlődése példázta ezt a törvényszerűséget.

A vajdasági magyar és szláv népek évszázados együttélése is ilyen nyelvi kölcsönhatást idézett elő.

»A bácskai szerb nyelvjárásokban a *ć*-t és *đ*-t nyilván magyar hatásra palatálisabban ejtik, mint a szerbhorvát nyelvterület egyéb részein... A bácskai bunyevácok nyelvének egy jellemző sajátossága a *lj*-nek *j*-s ejtése.«

Egyes források szerint »ebben a hangváltozásban a szerbhorvát nyelven beszélő magyarok ejtése jutott érvényre, akik ti. a *ly*-t *j*-vel helyettesítették, bár az sem teljesen lehetetlen, hogy az általános kétnyelvűség következtében az *ly* > *j* hangváltozás a bunyevácok és a bácskai magyarok nyelvjárásaiban egyidőben következett be.«¹⁾

»Csonoplyán sok beszélőnél a *lj* tiszta *j* hangba megy át: *nedija* (*nedelja*), *kraj* (*kralj*), *dozvojeno* (*dozvoljeno*), *učitej* (*učitelj*)« stb.²⁾

Vajdaság bizonyos részein a szerbhorvát nyelvű lakosság nyelvében a *ć-ć* hangok felcserélődtek, illetve egybemosódtak. A magyar nyelv hatására »egy bunyevác nyelvjárásban sem ismeretes a *ć-ć* hangok keverése.«³⁾

»Azok a vidékek, amelyek a magyar nyelv nagyobb hatása alatt állnak (Bajmok, Csantavér, Baja, Csikénia, Bácsstopolya), nem használják (a bunyevácok) a nyílt a (*á*) hangot... Pl. *bačo*, *baba*, *Mate*, *Antun*, *Marko* szavakban az a (*á*) hang átmenetet képez az *o* és a (*á*) között.«⁴⁾ Nyilván ez a hang a magyar a hang hatására alakult ki ezeken a területeken.

Ezzel ellentétben a szerbhorvát nyelv hatására újra aktivizálódik a *ly* ejtése a vajdasági magyar nyelvjárásokban. Ugyanakkor egyes területeken (Újvidék, Zombor) a magyar *cs*-*ty* hangok ejtésében is változás állt be. Láttuk, hogy a magyar hangok palatalizáló hatással voltak a bunyevác nyelvjárás *ć-ć* hangjaira. A szerbhorvát nyelvjárások hibás *ć-ć* ejtésének

¹⁾ Moór Elemér: A nyelvtudomány mint az ós- és néptörténet forrástudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

²⁾ Dr Popović, Ivan: O bačkim bunjevačkim govorima. Novi Sad, é.n.

³⁾ Sekulić, Ante: Govor bačkih bunjevaca

⁴⁾ Közvetve használt irodalom

hatására az említett városok magyar lakossága a cs-ty hangokat összevonja egy cs-féle velárisabb mássalhangzóvá. Szinte általánossá vált az ottani magyar lakosság körében, hogy a ty hang helyett megfelelő hangsorban mindenütt az említett cs-féle hangot használják. Pl. kucsá (kutya), haccsú (hattyú), Macsi (Matyi), becsár (betyár) stb.

Szintén a vajdasági szerbhorvát nyelvjárásokban figyelhető meg, hogy a \bar{d} -dz hangok is kiegyenlítődnek a folyó beszédben. A \bar{d} hangok helyett ezeken a területeken általában mindenütt dz hangot ejtenek. A hangváltozás hatására az előbb említett városokban a magyar nyelvben is érződik az a törekvés, hogy a gy hang helyett a dzs hangot használják. Így keletkeznek aztán a következő hangsorok: madzsar (magyar), medzs (megy), nadzs (nagy) stb.

Eltérnénk kibűzött célunktól, ha ezt a kérdést tüzetesebben vizsgálat alá vetnénk. Az említett esetekkel illusztrálni szeretnénk volna, hogy a két nyelv hatása kölcsönösen érződik mind a szerbhorvát, mind a magyar nyelven. Természetes, hogy a szerbhorvát nyelv hatása 1918 után növekedett. Hatását azonban csak körvonalazni tudjuk, érdemleges kutatás azonban csak az elmúlt években indult ezen a téren.

Adatok hiányában a legdurvább észlelések alapján az a nézet alakult ki, hogy a magyar nyelv erős szerbhorvát befolyás alatt áll. A nemzetiségi oktatással kapcsolatos tanácskozásokon rendszerint érintik is ezt a kérdést. Nem ritkán szinte a vészharangot kongatják egyesek a magyar nyelv »mentése« érdekében. Az 1969/70. tanév végén általános felmérést végeztünk Vajdaság magyar tannyelvű általános iskoláinak felső tagozatán. Felmérésünket szeretnénk volna alkalmosszerűen felhasználni arra is, hogy megállapítsuk, milyen hatással van a többnyelvű környezet a magyar nyelvi képzés szintjére.

A STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSE. Nem kis fejtörést okozott, hogy milyen kategóriákba soroljuk az egyes iskolákat a nyelvi környezetet illetően. Általában ugyanis az a helyzet, hogy a magyar lakosság vegyes nemzetiségű településeken él. A települések nemzetiségi összetétele két-pólusú: vagy elenyésző számban élnek magyarok vagy más nemzetiségű lakosság. A két pólus között az átmeneti kategóriák széles skálája fedezhető fel. Ezért a településeket a lakosság nemzetiségi megoszlása szerint két fő típusra: vegyes nemzetiségű és homogén magyar lakosságú kategóriára osztottuk. A két fő kategórián belül a vegyes nemzetiségű településeket ismét megosztottuk. Az első csoportot azok az iskolák (települések) képezik, ahol a lakosság fele vagy többsége magyar, a másik csoportban pedig azok találhatók, ahol a lakosság zöme szerbhorvát anyanyelvű. A (viszonylag) homogén magyar településeknél három csoportot állapítottunk meg aszerint, milyen hatás érheti a másik nyelv részéről. Így kaptuk a magyar települések csoportját szláv környezetbe ágyazva, a magyar településeket viszonylag (részben) magyar települések között, és a magyar településeket, amelyek távolabbi környezete is magyar lakosságú. Az egyes csoportokon belül a tanulók teljesítményátlagai magyar nyelvi képzésből a következőképpen alakultak:

NYELVI KÖRNYEZET	\bar{X}	S	$\pm \Delta$
I.	62,8%	14,2 (22,6%)	0,9 (1,5%)
II.	58,9%	10,3 (17,3%)	0,7 (1,1%)
III.	57,6%	11,9 (20,7%)	0,9 (1,6%)
IV.	48,2%	9,7 (20,2%)	1,9 (3,9%)
V.	60,9%	8,4 (13,7%)	1,3 (2,1%)

MAGYARÁZAT: \bar{X} — tanulmányi átlag, S — szórás, $\pm \Delta$ — konfidencia intervallum

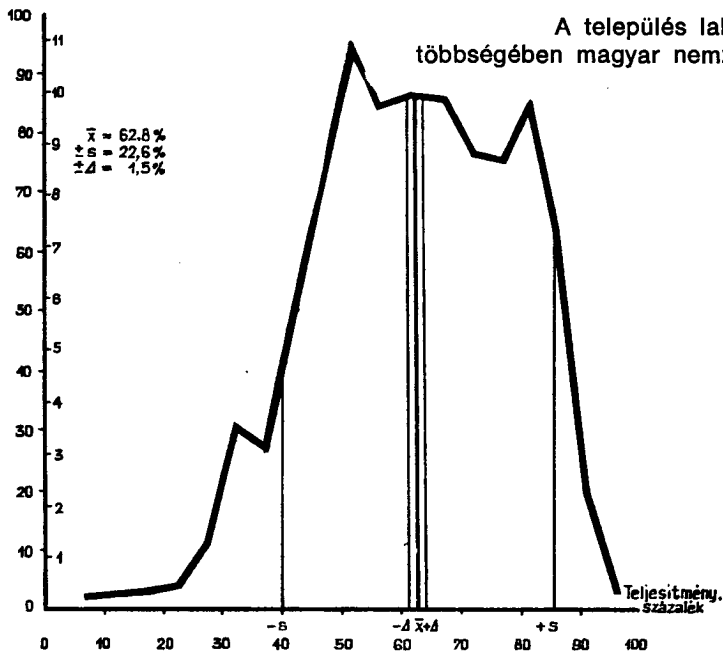
A nyelvi környezet fenti vektora tükrében megállapíthatjuk, hogy a változók közül a konfidencia intervallumok alapján el kell fogadnunk a tanulmányi átlagok 95 %-nyi pontosságát. Ha ezt tényként fogadjuk el, abban az esetben hipotézisünk, hogy a környezet másik nyelve jelentősen befolyásolja a nyelvi képzés szintjét, alaptalan!

Az első két kategória tanulmányi átlaga közti különbséget reálisnak tekintjük. Ezt bizonyítják a szóródási együttthatók is: a két átlag közti különbség szignifikáns, nem lehet véletlenszerű. Ez a különbség következik a környezet nemzetiségi összetételéből: az olyan többnyelvű településeken, ahol a magyar lakosság kisebb számarányban él, a másik nyelv hatással van a tanulók anyanyelvi képzettségére. Olyan iskolán kívüli hatások érik a tanulót, amelyek csökkentik az iskolai nyelvi képzés hatékonyságát.

Tanulók száma Százalék

I. VEGYES NYELVI KÖRZET

A település lakossága többségében magyar nemzetiségű

A feltevessel ellentétben azonban ez a hatás nem tekinthető olyan nagynak, hogy veszélyesen befolyásolhatná a nyelvi képzés színvonalát. Mindkét kategórián belül a közepes szórás azt bizonyítja, hogy szolid, megalapozott közepes ismeretekkel rendelkeznek a tanulók. A bimodális görbék (I—II. ábra) arra utalnak, hogy nem a többnyelvű környezet, hanem más tényezők teszik heterogénné a minta összetételét.

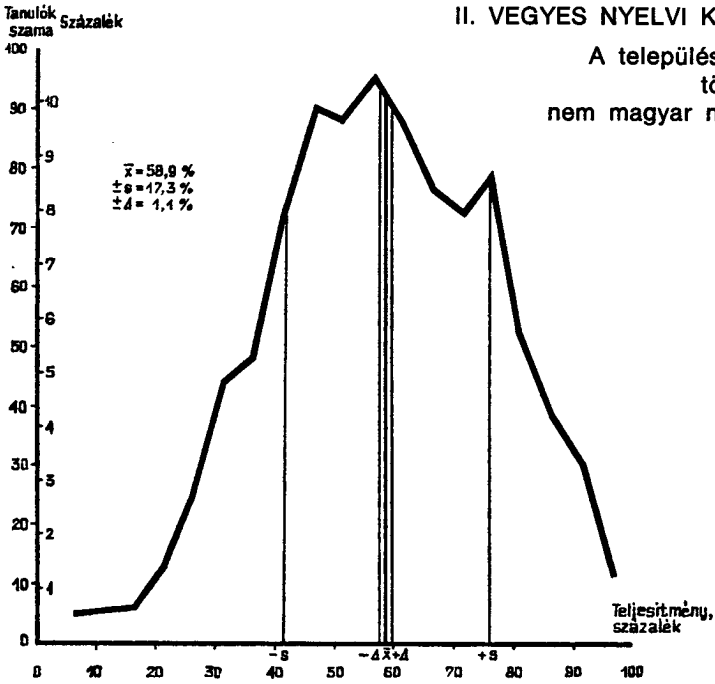
A II. és III. csoport tanulmányi átlaga közti különbség nem szignifikáns, tehát lehet véletlenszerű is. A III. csoport nemzetiségi összetétele a feltevések szerint az előző csoportnál jobb tanulmányi átlagot kellett volna, hogy eredményezzen. A feltevessel ellentétben az eredmény követte a csökkenő tendenciát.

Ha alapul vesszük azt a tényt, hogy a két átlag közti különbség nem szignifikáns, abból is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az eredménynek magasabbnak kellene lennie az előző csoport eredményénél.

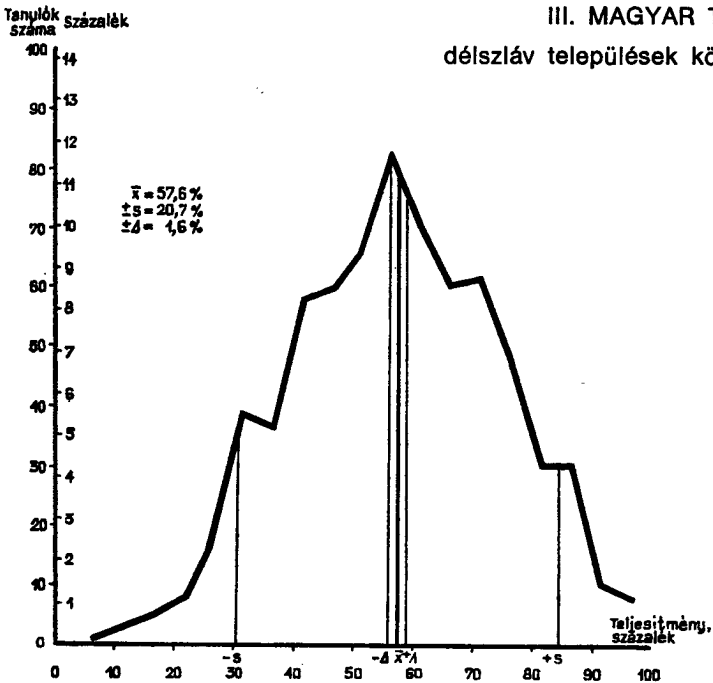
A Gauss-görbe szinte szabályos harang alakot nyert a III. csoportnál. Kivételesen homogén csoportunk van tehát ebben a mintában. Ez érthetővé

II. VEGYES NYELVI KÖRNYEZET

A település lakossága
többségében
nem magyar nemzetiségű

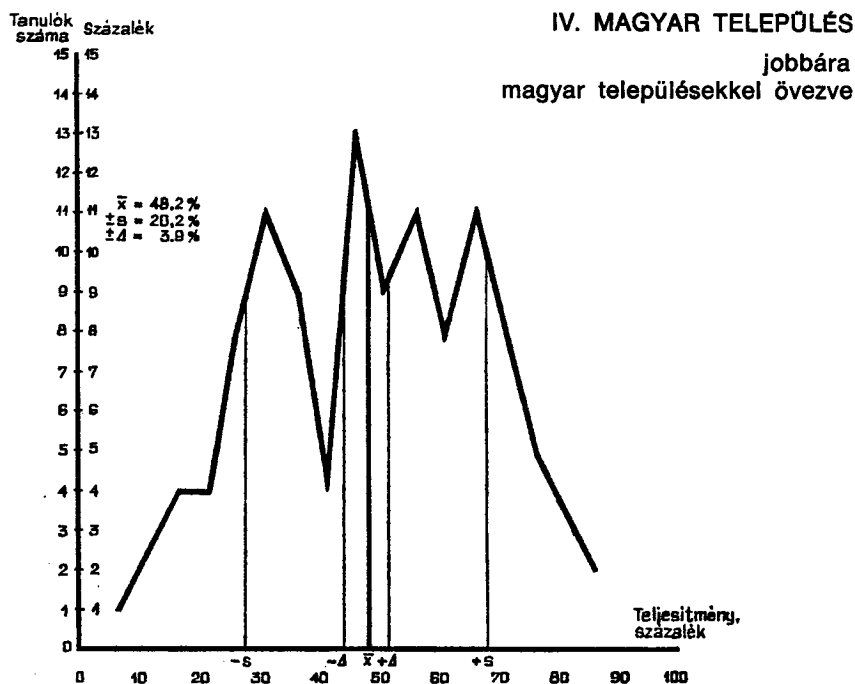

III. MAGYAR TELEPÜLÉS délsláv települések közé ágyazva

válak, ha megvizsgáljuk a csoportba tartozó iskolákat településföldrajzi hovatartozásuk szerint. Kivételet nélkül minden iskola nagyközségi vagy községi, ami egyben a tanulók szociális hovatartozását is rögzíti.

A IV. csoport átlaga folytatja a teljesítmény csökkenő tendenciáját, annak ellenére, hogy a homogén környezethez pozitív tényként hozzácsatolhatjuk azt is, hogy nem elszigetelt magyar településekről van szó, hanem olyan nemzetiségi környezetről, ahol a településen kívül is hasonló nyelvi közeg található. A minta szignifikáns ugyan az előző csoporttal, a szóródás ideges, multimodális görbéje azonban (IV. ábra) kétségessé teszi a teljesítmény hitelességét. A szóródási görbének kell hinnünk, mert a csoportba csak egy iskola tartozik. Lényegében egy gyenge iskola került a mintába, mely a tartományi ranglistán a 28. helyre került.

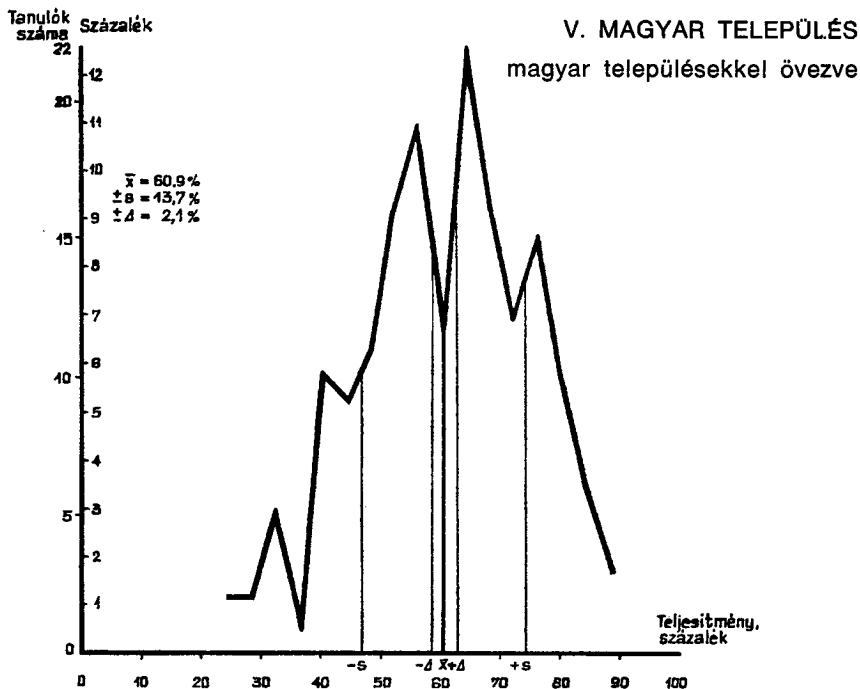

Hasonló a helyzet az utolsó csoport teljesítményével kapcsolatban is. Átlaga csak a III—IV. csoport átlagaival szignifikáns, tehát a homogén magyar települések teljesítményeivel. A vegyes környezetben működő iskolák (I—II. csoport) teljesítményeivel összehasonlítva az utolsó csoport teljesítménye nem szignifikáns, a minta megválasztása nem megfelelő. A mintában szereplő mindkét iskola településformák szerint a tanyai iskolákhoz tartozik. A multimodális Gauss-görbe is arra utal, hogy a minta nem felel meg a kitűzött célnak.

KÖVETKEZTETÉSEK. Az átlagok elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a többnyelvű környezetben működő iskolákban a magyar nyelvi képzés szintje jobb, mint a homogén magyar településeken működő iskoláké. Kivételet képeznek az olyan iskolák, melyek nagyobb területen összefüggő, kompakt egységet alkotó magyar környezetben működnek.

Nem szabad azonban csak az izolált adatokat szemlélünk, mert azok alapján könnyen téves következtetésekhez juthatnánk. A szóródási görbék világosan mutatják, hogy nem egy tényező hatott a mintán belül. Ezek közé

a tényezők közé tartozik a településforma is. A többnyelvű környezetben működő iskolák 63%-a városi iskola, tehát a vegyes nyelvi környezet ellenhatását hatástalanítja jelentős mértékben a városi lakosság kedvezőbb szociális és műveltségi összetétele, a kedvező kulturális környezet. Az utóbbi tényezőnél megemlítenénk a szervezett nyelvművelést, a tömegkommunikációs eszközök fokozottabb hatását.

Le kell szögeznünk azt is, hogy a pozitív környezeti tényezők ellenére, az olyan vegyes nemzetiségű településeken, ahol kisebb a magyar lakosság számaránya, a környezet másik nyelve bizonyos mértékben (kimutathatóan) csökkenti a nyelvi képzés hatékonyságát. *A másik nyelv hatása azonban közel sem olyan jelentős, mint ahogyan az eddigi feltevések alapján várható volt!*

A homogén nyelvi környezetben működő iskolák alacsonyabb teljesítményátlaga a fejlettebb környezeti tényezőkkel (szociális, kulturális) magyarázható. Lényegében ezekben az iskolákban az ösztönös nyelvhasználaton, a nyelvjárásiasság szintjén megrekedt anyanyelvi műveltséggel találkozunk, melyen a szervezett iskolai nyelvi képzés ugyan alakít, de a környezet nem segíti az iskola törekvéseit. Másrészt viszont számolnunk kell azzal is, hogy a fejletlen környezetben nem szerzheti meg az egyed a másik nyelv hatásával szembeni immunitását. Éppen a fejletlen szociális összetételű, de különben homogén magyar nyelvi környezetben élő egyedeknél figyelhetjük meg a másik nyelv legdurvább hatását. Nem a hangtanban és mondattanban bekövetkezett változások azok, amelyek leggyorsabban terjednek ezeken a településeken, hanem a szókincsben bekövetkezett változások.

A fiatalságnál a divattal, az idősebbeknél a nyelvi képzetlenséggel magyarázható a szerbhorvát kifejezések kritikátlan és tömeges átvétele. Különösen az ifjúság nyelve vonzza az idegen szavakat: környezetük beszélt nyelvénél »előkelőbbnek» tűnik számukra, ha beszédüket szerbhorvát kifejezésekkel vegyítik.

Elszomorító, hogy ezek az egyedek az adott fogalmak magyar megfelelőit a legtöbb esetben nem is ismerik, csak a szerbhorvát kifejezéseket.

Nem állítjuk, hogy a városi munkásság és értelmiség nyelvében nem tapasztalható ez a jelenség, a szerbhorvát szavak használata a folyó beszédben. Ezek a szociális rétegek azonban a legtöbb esetben ismerik a fogalmak magyar hangsorát is. Ha olyan helyzetbe kerülnek, hogy igényesebben kell magukat magyarul kifejezniük, tudatosan kerülnek a nyelvvegyítésnek ezt a formáját, ritkábban tapasztalunk durvább nyelvhelyességi hibákat. A nyelvvegyítés durvább eseteit akkor tapasztaljuk, ha az adott szituáció megengedi a nyelvi elernyedést, lazaságot. Ezek pedig a munkahelyi vagy a családi környezet társalgási nyelvéből adódó szituációk.

Le kell szögeznünk tehát, hogy a többnyelvű környezet hatással van ugyan a magyar nyelvi képzés teljesítményére, de sokkal nagyobb hatású a szociális környezet. Annak megváltoztatása azonban meghaladja a közoktatás hatáskörét. Szociális átrétegződéssel, a tartományi közgazdaság szerkezeti átrendeződésével várhatók a tudati tényezőkben beálló változások is, tehát általában az oktatásra kedvezőbb feltételek bekövetkezése, ezen belül pedig a magyar nyelvi képzés teljesítményátlagának növekedése is.

Felmérésünkkor azt tapasztaltuk, hogy a szubjektív faktor, a pedagógus hozzáállása mellett a tanulók szociális körülményei azok, melyek döntő módon befolyásolják — pozitív vagy negatív értelemben — az oktatás eredményességét.

